

Jiří Šubrt a kolektiv

Soudobá sociologie VI

(Oblasti

a specializace)

Soudobá sociologie VI

(Oblasti a specializace)

doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., a kolektiv

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Ondrejkoovič, DrSc.

PhDr. Helena Kubátová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Jiří Šubrt (za kolektiv autorů), 2014

ISBN 978-80-246-2558-4

ISBN 978-80-246-2583-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvodní poznámka editora / 7

Dana Hamplová

Sociologie rodiny / 9

Slavomíra Ferenčuhová

Sociologie města / 21

Věra Majerová

Sociologie venkova / 42

Jaroslava Štastná

Sociologie v kontextu oboru sociální práce / 64

Jan Urban

Environmentální sociologie / 84

Michal Růžička, Laco Tóušek

Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby / 117

Martin Vávra

Sociologie práva / 142

Žuzana Podaná

Sociologická tradice v kriminologii / 159

Petr Sak

Sociologie výchovy a vzdělávání / 172

František Kalvas

Sociologie médií a masové komunikace / 192

Obsah

Paulína Tabery, Jiří Vinopal

Sociologie veřejného mínění: Veřejné mínění jako sociální proces a komunikační koncept / 213

Jana Duffková

Sociologie volného času / 230

Irena Slepíčková

Sociologie sportu – význam, přístupy a témata studia sportu v sociologickém pohledu / 245

Alois Surynek

Sociologie práce a organizace / 274

Marek Německý

Politická sociologie, nebo sociologie politiky? / 305

Karel Černý

Sociologie armády a války / 318

Sandra Kreisslová

Etnicita a etnický konflikt z pohledu sociálních věd / 339

Jan Váně

Sociologie náboženství: Soudobé trendy / 359

Jiří Šubrt

Historická sociologie / 383

Úvodní poznámka editora

Tímto šestým svazkem se uzavírá série učebních textů, které pod označením *Soudobá sociologie* začaly vycházet v roce 2006. Odborné informace, poznatky a vědecké názory se dynamicky proměňují a rychle zastarávají. Texty, které byly v celé šestisvazkové řadě publikovány, jsou určitým svědectvím o tom, jak vypadala sociologie na počátku nového tisíciletí. Dnešním čtenářům zprostředkovávají poznání, které má stále ještě aktuální charakter, za několik let to však budou dokumenty o již překonané minulosti. I proto je vhodné publikační řadu *Soudobé sociologie* I–VI ukončit nyní, v okamžiku, kdy časový rozestup mezi prvním a posledním svazkem není ještě příliš značný.

Připomeňme, že první díl *Soudobé sociologie* s podtitulem *Teoretické koncepte a jejich autoři* [2006] se zaměřil na klíčové postavy soudobého sociálněvědního myšlení (I. Wallerstein, Z. Bauman, A. Toffler, N. Luhmann, R. Münch, A. Giddens, M. Castells, U. Beck, A. Honneth, N. Fraser, A. Etzioni). Obsah druhého dílu [2007] je ve své podstatě vymezen názvem *Teorie jednání a sociální struktury* (obsahuje kapitoly věnované konceptům H. Blumera, H. Garfinkela, E. Goffmana, P. Bergera, T. Luckmanna, R. Collinse, J. Habermase, P. Bourdieua, J. S. Colemana, neopozitivismu, funkcionalismu, diskurzivní analýze, sociální stratifikaci, kohezi, důvěře, sociálnímu kapitálu a deviaci). Kapitoly třetího dílu *Diagnózy soudobých společností* [2008] referují o podstatných otázkách života v soudobých společnostech (věděni, informace, ekologie, práce, kvalita života, sociální stát, kultura, postmoderna, multikulturalismus, globalizace, rizika, konflikty) a o autorech, kteří se jimi zabývají (D. Bell, A. Touraine, R. N. Bellah, G. Schulze, G. Lipovetsky, J. Baudrillard, P. Virilio, J. Alexander). Čtvrtý svazek *Aktuální a každodenní* [2010] zahrnuje různorodou tematiku (sociobiologie, trvale udržitelný rozvoj, kulturní studia, feminismus, distributivní spravedlnost, typy kapitálů, střední třída, vysoké a populární umění, symbolické násilí, náboženství, sociální síť, grounded theory) a portréty několika dalších postav soudobého sociologického myšlení (R. Sennett, M. Maffesoli, B. Latour, M. Juergensmeyer). Pátý

díl *Teorie sociální změny* [2013] je soustředěn na různé přístupy spojené s tematikou evoluční teorie, moci, revoluce, formování států a národů, demokratizace, modernizace, problémů soudobého světa a sociálních hnutí.

Poslední, šestý svazek se orientuje na jednotlivé sociologické oblasti a specializace. Jsou v něm obsaženy kapitoly věnované sociologii a sociologickým aspektům rodiny, města, venkova, sociální práce, životního prostředí, sociální exkluze, práva, kriminologie, výchovy a vzdělávání, médií a masové komunikace, veřejného mínění, volného času, sportu, práce a řízení, politiky, armády, války, etnicity, náboženství a historické sociologii. Jednotlivé kapitoly byly napsány čelnými reprezentanty představených oblastí sociologického bádání. Jsou mezi nimi zastoupeni odborníci s odlišnou délkou praxe a různorodou odbornou zkušeností. Pevně doufáme, že i tento závěrečný svazek přinese našim čtenářům poučnou a obohacující četbu a že bude představovat důstojnou tečku za celým mnohaletým projektem.

Jiří Šubrt

Sociologie rodiny

Dana Hamplová

Oblast sociologie rodiny

Vymezení oblasti sociologie rodiny není jednoduché, protože otázky spojené s rodinným chováním vstupují do celé řady sociologických subdisciplín, počínaje výzkumem sociální stratifikace přes sociologii dětství a genderová studia až po sociologii zdraví či sociologii náboženství. Slovy známého českého sociologa proslulého knihami o rodině Iva Možného – „sociologie rodiny je dnes tak rozvětvená, že ztrácí vnitřní konzistenci“ [Možný 1999]. Přehledová kapitola na téma sociologie rodiny se však nemusí vyrovnat jen s velkým množstvím nekonzistentního materiálu, ale komplikuje ji i fakt, že se rodinou zabývají mnohé sociologické příbuzné obory jako psychologie, demografie, antropologie, religionistika, populační studia či ekonomie, a velká část současných studií se pohybuje někde na pomezí těchto disciplín.

Otázka rodiny, rodinné struktury a rodinného chování přitahovala sociologii od samého počátku a rodina byla i objektem prvního empirického sociologického výzkumu ve 40. letech 19. století. Tehdy se francouzský důlní inženýr Frédéric Le Play vedený snahou o sociální reformu a nápravu sociálního úpadku francouzských dělnických vrstev zaměřil na studium rodinných účtů, které vnímal jako nejpodstatnější informaci o organizaci rodinného života. Výsledky svých výzkumů a analýz rodinných účtů pak Le Play interpretoval v rámci nostalgických představ o stabilních a soudržných rodinách v předindustriálním období [Le Play 1877]. Domníval se totiž, že sociální úpadek tehdejšího francouzského dělnictva je důsledkem života v nukleární rodině, která je v principu nestabilní (odtud Le Playovo označení *nestabilní rodina*) – vzniká a zaniká s manželským párem, dospělé děti odcházejí po sňatku z domova a pociťují jen malé závazky vůči rodičům a sourozencům.

Rodinou se zabývali i téměř všichni otcové-zakladatelé sociologie od Augusta Comta po Emila Durkheima¹, do centra pozornosti sociologie se však rodina dostala především v 50. letech 20. století v souvislosti s rozvojem strukturního funkcionalismu. Funkcionalistické bádání o rodině se spojuje především se třemi autory – sociology Talcottem Parsonsem a Robertem F. Balesem² a antropologem Georgem P. Murdockem³, jejichž práce ovlivňovaly sociálněvědní myšlení o rodině po několik desetiletí. Přínos strukturního funkcionalismu pro výzkum rodiny přitom nespočívá jen v tom, že z této instituce udělal významný objekt bádání, ale i tím, že obrátil pozornost k samotné otázce, jak lze rodinu definovat a nakolik je tato definice univerzální. Otázkou, co rodina vlastně je (nebo spíše co si sociologové myslí, že rodina je), začíná i tato kapitola.

Definice rodiny v sociologii

V základu akademického přístupu leží vymezení objektu výzkumu a výjimkou není ani sociologie rodiny. Ačkoliv se otázka, co vlastně rodina je, může zdát poměrně primitivní, odpověď na ni jednoduchá není. Alespoň ne pro sociální vědce. Když v roce 1937 na univerzitě Yale vznikl nápad vytvořit databázi údajů umožňující srovnávací výzkum sociální struktury v řadě rozdílných kultur a civilizací, jednou z prvních otázek, na kterou se výzkumníci snažili najít odpověď, bylo, jak lze klasifikovat různé rodinné systémy a zda mají něco společného.⁴ Během 40. let tak vznikla databáze antropologických informací o podobách rodiny ve 250 soudobých i historických společnostech a nejznámější shrnutí tohoto – na svou dobu zcela unikátního – projektu podal ve čtyřsetstránkové knize *Social Structure* George P. Murdock [1949]. Základní tezí, kterou tento autor ve zmíněné knize představil, bylo, že nukleární rodina není pouze formou rodiny typickou pro euroatlantickou civilizaci, ale je univerzálním rodinným uspořádáním. Jednotlivé společnosti se však liší v tom, v jakém vzájem-

¹ Dobrý a stručný přehled klasických přístupů k rodině lze nalézt např. v knize Ivo Možného *Sociologie rodiny*.

² Parsons, Talcott – Robert F. Bales. 1956. *Family Socialization and Interaction Process*. London: Routledge.

³ Murdock, George P. 1949. *Social Structure*. New York: The Macmillan Company.

⁴ Původní projekt vznikl na Institute of Human Relations pod názvem Cross-Cultural Survey. Do povědomí však tato iniciativa vešla spíše pod názvem Yale Area Data (Files), později jako Human Relations Area Files.

ném poměru nukleární rodiny jsou – tyto rodiny se totiž mohou spojovat jako atomy v molekule do složitějších uskupení. V polygamických společnostech bývají nukleární rodiny spojené dohromady vícenásobnými svazky jednoho z účastníků, v širších (např. vícegeneračních) rodinách se nukleární rodiny spojují po linii rodiče–děti. Na základě Murdockova výzkumu pak vznikla tzv. klasická definice rodiny, která *rodinu chápe jako sociálně legitimizovaný svazek, jehož hlavním cílem je plození a ochrana dětí a legitimizace potomstva a pro který je typické vymezení práv a povinností mezi jednotlivými členy, vzájemné ekonomické závazky a jasně vymezený životní prostor* [Berger 2002].

I když se zdá, že jistou formu nukleární rodiny (nebo kombinace několika nukleárních rodin) najdeme ve většině společností, mnozí dnešní sociologové přesto univerzalitu tohoto rodinného uspořádání zpochybňují, a to především na základě vývoje moderních západních společností v posledních desetiletích. Bezprecedentní bohatství, vysoká životní úroveň a v neposlední řadě i sociální zajištění spojené s rozvojem státu sociálního blahobytu totiž umožnily vysoký nárůst alternativních rodinných uspořádání a do značné míry odklon od nukleární rodiny. Někteří autoři tento vývoj považují za natolik zásadní, že již nehovoří o sociologii rodiny, ale *sociologii rodin* [Scott et al. 2004; Newman – Grauerholz 2002].

Rozrůznění rodinných forem

Sociologické práce zdůrazňující mnohost rodinných forem vycházejí z prudkých změn, kterými rodina v druhé polovině 20. století v rozvinutých společnostech prošla. Od 60. let 20. století⁵ se zásadně transformovaly jak představy, normy a očekávání spojené s rodinným životem a partnerstvím, tak rodinné chování samo. Mezi nejzásadnější změny patří expanze nesezdaných soužití (*kohabitací*),⁶ nárůst počtu dětí narozených mimo manželství a rostoucí nestabilita svazků. Mezi nejrozsí-

⁵ K zásadní transformaci rodinných hodnot i chování došlo v podstatě ve všech evropských společnostech, jednotlivé země se však liší v časování těchto změn. Zatímco v západní Evropě se začala rodina prudce měnit v 60. letech, v jižní Evropě k tomu docházelo v letech osmdesátých a ve východní Evropě v letech devadesátých.

⁶ Pod pojmem nesezdané soužití (*kohabitanze*) se označuje partnerské soužití muže a ženy, kteří nevstoupili do manželství.

řenejší „alternativní“ rodinné formy tak v důsledku tohoto vývoje patří nesezdané rodiny (rodiny s nesezdaným párem v čele), tzv. rekonstituované rodiny (rodiny, ve kterých má alespoň jeden z partnerů děti z předchozího svazku) či neúplné rodiny vzniklé rozvodem či v důsledku svobodného mateřství. Vysokou pozornost přitahuje i otázka soužití osob stejného pohlaví, kterému se – přestože se jedná o početně marginální fenomén – na stránkách sociologických prací zaměřených na nové rodinné formy věnuje přinejmenším stejně pozornosti jako svobodnému mateřství nebo rodinám s nevlastním rodičem. Za možná překvapivě vysokou popularitou této otázky se nepochybně skrývá politizace tématu, ale především sociologická interpretace připisující homosexuálním svazkům zásadní roli v transformaci rodiny v době pozdní modernity [Sokolová 2009].

Důraz na rozrůznění rodinných forem a posuny v časování rodinných událostí obrací pozornost sociologů studujících rodinu k otázce životní dráhy. Počátky výzkumu životní dráhy jsou spojeny se jménem amerického sociologa a psychologa Glena H. Eldera, který jako jeden z prvních poukázal na to, že život člověka a jeho individuální životní dráha musí být chápána jako sled sociálně definovaných událostí a rolí [Elder 1998, 1985]. Sled i časování těchto rolí přitom vycházejí jak z individuálních zkušeností, tak z historického a socioekonomického kontextu a teorie životní dráhy (*life course theory*) se tak snaží propojit individuální mikro-rovinu se společenskou makro-rovinou.

Mezi nejčastěji studované události životní dráhy patří v sociologii rodiny odchod od rodičů, vstup do prvního partnerského svazku a jeho forma (manželství versus nesezdané soužití), narození prvního dítěte, rozvody či rozpady nesezdaných soužití. Posloupnost a časování jednotlivých přechodů přitom nejsou náhodné, ale souvisí jak s ekonomickými podmínkami, tak věkovými normami a normami posloupnosti. Perspektiva rodinné dráhy zdůrazňuje, že rodinnou situaci jedince nelze chápat staticky, ale dynamicky jako sled přechodů mezi jednotlivými stavy, které nejsou – s výjimkou narození dítěte – nevratné [Chaloupková 2010]. Svobodní lidé mohou vstoupit do manželství, manželé se mohou rozvést a vrátit se do svobodného stavu či vstoupit do dalšího manželství. Dynamická přitom není jen rodinná situace jedince, ale i rodina sama jako sociální jednotka prochází expanzí a kontrakcí, výsledkem formování a rozpadů manželství a partnerských svazků bývají rodinné vztahy přesahující domácnost.

Teoretické přístupy vysvětlující transformaci rodiny

Teorie, která se snaží vysvětlit změny, ke kterým v rodinném chování v druhé polovině 20. století došlo, lze klasifikovat do dvou skupin: normativní teorie zdůrazňující význam hodnot a norem v transformaci rodinného chování a strukturální/ekonomizující teorie poukazující na zásadní proměnu pracovního trhu a roli institucionálních faktorů.

Teorie druhého demografického přechodu

Mezi nejvlivnější a v současnosti patrně nejvyužívanější normativní přístupy patří teorie druhého demografického přechodu Dirka Van de Kaa, teorie postmaterialistických hodnot Ronalda Ingelharta a Giddensova koncepce čistého vztahu. Teorie druhého demografického přechodu byla původně formulována nizozemským demografem Dirkem Van de Kaa v 80. letech 20. století [Van de Kaa 1987], velmi rychle si však získala popularitu nejen v evropské, ale i americké demografii a sociologii a v současnosti představuje dominantní paradigma výkladu rodinného chování. Jak již napovídá sám název, teorie druhého demografického přechodu se vymezuje oproti *teorii prvního demografického přechodu*, který byl v evropských populacích završen před druhou světovou válkou a při kterém se snižoval sňatkový věk, porodnost i dětská úmrtnost a „kvalita“ dětí začala být důležitější než jejich kvantita [Rychtaříková 2002]. Pro tzv. *druhý demografický přechod* je charakteristické další omezování plodnosti, ale oproti prvnímu demografickému přechodu zároveň dochází k odsouvání sňatků do vyššího věku, rozšíření nesezdaných soužití a nárůstu počtu dětí narozených mimo manželství. Mezi normativní teorie tento přístup řadíme, protože ačkoliv Van de Kaa [1993] věnoval pozornost sociální struktuře, technologickému vývoji a hodnotám, klíčovou roli v jeho teorii hraje hodnotová změna, která umožnila, aby se technologické a strukturální změny typické pro moderní společnost mohly projevit.

Rodina a post-materialistické hodnoty

Hodnotám připisuje zásadní roli při proměně moderní rodiny i americký politolog Ronald Inglehart [Inglehart 1990], který se sice prvotně nezaměřoval na vysvětlení změn v rodinném chování, rodina je však jedna z oblastí, v níž se podle něj projevuje přechod od materialistických k post-materialistickým hodnotám. „Materialistické hodnoty“ se podle Inglehartovy definice vztahují k fyzickému blahobytu a bezpečí, zatímco

„post-materialistické“ hodnoty se soustřeďují na kvalitu života. Tradiční rodina a rodinné hodnoty lze podle Ingleharta přiřadit k „materialistické orientaci“, protože souvisejí s potřebou bezpečí. Dnešní mladé generace se však cítí bezpečnější díky bezprecedentnímu bohatství moderních společností a rozvoji sociálního státu, který převzal zodpovědnost za přežití i základní životní standard, a nemusejí proto dbát na vytváření primárních vazeb a stálých vztahů ani na tradiční rodinné vztahy. Můžou si naopak dovolit klást větší důraz na nezávislost, seberealizaci a sebevyjádření, a vyhovuje jim proto nesezdané soužití, které s sebou nese méně závazků než manželství.

Rodina a Giddensův volně plynoucí vztah

Důraz na nezávislost a neochotu se vázat stojí i v centru teorie tzv. volně plynoucího (*confluent*) či čistého (*pure*) vztahu Anthony Giddense [Giddens 1992]. Giddens se domnívá, že se v současných „post-moderních“ společnostech změnilы samy principy, na nichž se vztahy zakládají, a dřívější představu romantické lásky nahradil tzv. volně plynoucí či čistý vztah, v němž proti sobě stojí dva lidé jako dvě nezávislé individuality. Giddensův „volně plynoucí“ či „čistý vztah“ se zcela rozchází s romantickou představou výjimečnosti a trvalosti a nesnaží se předstírat, že pravá láska je věčná a ten druhý je ten jediný a nenahraditelný. V „čistém vztahu“ prý již nejde o to, najít toho pravého partnera, ale o samotnou emocionální vazbu. „Čistý vztah“ nemusí být podle Giddense v žádném případě monogamní a trvá jen do doby, „než se něco změní“ a dokud oba partneři ve vztahu nacházejí dostatek uspokojení. Giddensovy představy vycházejí z přesvědčení, že ideál romantické lásky souvisel s oddělením domova od světa práce, proměnou vztahů mezi rodiči a dětmi a „vynálezem“ mateřské lásky, v době emancipace a rovnosti však na takových zastaralých konceptech nelze vztah postavit.

Zmíněné tři teorie sdílejí důraz na normativní vysvětlení změn rodinného chování a všechny vycházejí z předpokladu, že transformace rodinných struktur, k níž v druhé polovině 20. století došlo, je důsledkem nových hodnot a na nich založených voleb. Pokud tedy lidé odkládají vstup do manželství a častěji se rozvádějí, je to především důsledek toho, že ideál celoživotního monogamního svazku ztrácí v současné společnosti na přitažlivosti. I když všechny zmíněné teorie připouštějí i vliv dalších faktorů, většinou je považují za druhotné. Například podle Ingleharta hrály ekonomické faktory klíčovou roli ve společenských procesech v ob-

dobí rané industrializace, v moderních společnostech však jejich význam zásadně poklesl. Přístupy, které jsme nazvali strukturálními či ekonomizujícími, naproti tomu naopak podtrhují důležitost proměny pracovního trhu a institucionálních faktorů. K této perspektivě se řadí jak různé verze teorie racionální volby, tak například genderové přístupy zdůrazňující problematiku harmonizace práce a rodiny.

Rodina a teorie racionální volby

Teorie racionální volby jsou založeny na předpokladu, že člověk jedná relativně racionálně, a to i v případech skutečností, které jsou opředeny celou řadou romantických představ a ideálů, jako je například navazování partnerských vztahů a zakládání rodiny. Jinými slovy – lidé zvažují, jaké dopady bude mít určité jednání na jejich život a k čemu povedou činy a aktivity, pro které se rozhodnou, vybírají z různých variant, zvažují očekávané přínosy a ztráty a své chování volí tak, aby dosáhli žádoucího stavu a minimalizovali ztráty. V nejobecnějším významu teorie racionální volby poukazují na to, že lidé jsou zaměřeni k nějakému cíli a jednají způsobem, o kterém si myslí, že je v rámci daných možností k danému cíli dovede. Klasická teorie racionální volby tento cíl definuje pomocí ekonomických pojmů maximalizace užitku (i když se v žádném případě nemusí jednat o maximalizaci ekonomického či finančního prospěchu, jak by mohl tento pojem naznačovat).

Pro sociologii rodiny jsou z teorií racionální volby nejvýznamnější práce ekonomické školy označované jako New Home Economics (někdy rovněž chicagská škola) a jednoho z jejích hlavních představitelů Garyho S. Beckera [Becker 1996]. Beckerův hlavní přínos spočívá v aplikaci ekonomické analýzy na neekonomické stránky života, například zakládání rodiny a hledání partnera. Becker vycházel z toho, že hlavním důvodem, proč muži a ženy zakládají rodinu, je „produkce“ dětí, a to nejen ve smyslu kvantity, ale v moderní společnosti především ve smyslu kvality. Z hlediska tohoto cíle je pak podle Beckera pro rodinu vždy výhodná dělba práce a to, aby každý z partnerů rozvíjel jiný typ lidského kapitálu. Becker tento přístup vysvětluje na příkladu dvou lidí, kteří mají stejné předpoklady pracovat v domácnosti i stejné předpoklady uspět na trhu placené práce. Pokud každý začne investovat do specializovaného kapitálu, zvýší se efektivita obou a vzroste i celkový „produkt“ domácnosti.

Jak tato koncepce souvisí se změnou rodinného chování? Becker předpokládá, že v okamžiku, kdy ženy začaly opouštět domácnost a nastupovat do placeného zaměstnání, vzrostla cena jejich času a manželství přestalo přinášet tolik výhod jako dříve, protože to narušilo pro obě strany výhodnou dělbu práce. Pokles sňatečnosti a nárůst rozvodovosti je pak přímým důsledkem rostoucí zaměstnanosti žen a nižší výhodnosti manželství.

Jedním z hlavních kritiků Beckerovy koncepce je Valeria Oppenheimerová [Oppenheimer 1988], která rovněž zdůrazňuje roli pracovního trhu, Beckerovu koncepci však odmítá. Poukazuje totiž na to, že jeho přístup zdůrazňující specializaci a dělbu práce v rodině umí vysvětlit chování pouze těch jedinců, kteří se rozhodnou manželství nikdy neuzavřít, nedává však odpověď na otázku, proč lidé sňatky odkládají. V současné transformaci rodinného chování se jedná především o odklad vstupu do manželství do vyššího věku. Oppenheimerová tak odmítá klasickou teorii racionální volby v podobě, jak ji vytvořila New Home Economics, a navrhuje alternativní teorii, která rovněž vychází z principů racionální volby a koncepce sňatkového trhu.

Její teorie nepředpokládá, že by existovalo jedno univerzální vysvětlení, proč sňatky odkládají muži a proč se později vdávají ženy, ale navrhuje vysvětlovat odklady u obou pohlaví jinak. V obou případech se však soustředí na pracovní trh a předpokládá, že výběr partnera je dnes náročnější a delší proces než dříve. V minulosti mohly ženy vstupovat do manželství mladě, protože informace o vlastnostech, které byly podstatné pro jejich úspěch na sňatkovém trhu (základní osobnostní charakteristiky, fyzická přitažlivost, náboženské vyznání či sociální původ), jsou relativně dostupné už v mladém věku. Nástup žen do placeného zaměstnání však podle Oppenheimerové změnil kritéria výběru a i v případě žen začíná být důležité, jak uspějí na pracovním trhu, tedy i v případě žen je třeba počkat, až se projeví jejich výdělečný potenciál. Posun sňatkového věku v případě mužů lze připsat tomu, že se od 60. let zhoršuje pozice mladých mužů na pracovním trhu, a je tedy potřeba déle čekat, až se jejich pracovní dráha stabilizuje a bude možné určit jejich budoucí životní styl. Nesezdané soužití je podle Oppenheimerové jedním ze způsobů, jímž mladí lidé odpovídají na rostoucí nejistotu ohledně ekonomických rolí. Nabízí totiž výhody manželství i svobodného stavu, protože s sebou nenese dlouhodobé závazky, ale zároveň umožňuje, aby se mladí lidé nemuseli vzdávat společného ži-

vota, a nemuseli tak platit cenu za „sexuální izolaci nebo promiskuitu“ [Oppenheimer 1994, 1988].

Teorie Garyho Beckera a v podstatě i teorie Valerie Oppenheimerové vysvětlují změnu demografického chování změnou ceny a příjmů. Pro Beckera je základním motivem pro vstup do manželství „produkce“ dětí, pro Oppenheimerovou maximalizace příjmu domácnosti, oba však předpokládají, že preference (cíle lidského jednání) se nezměnily. Richard Easterlin vytvořil ekonomický model demografického chování, který však předpokládá, že změna ceny vyvolává i změnu preferencí [Macunovich 1998; Easterlin 1975]. Easterlin se totiž domnívá, že pokud se uzavření sňatku stává nákladnější, lidé přestanou o vstup do manželství usilovat a zvolí jiné životní cíle. Základním pojmem Easterlinovy teorie je tzv. relativní příjem mužů (*male relative income*), který vyjadřuje poměr mezi příjmy a hmotnými aspiracemi. Hmotné aspirace odrážejí materiální zázemí, na které si mladí lidé zvykli u svých rodičů, schopnost dosáhnout podobného materiálního standardu jako rodiče však závisí na početní síle daných generací a na tom, jak velké konkurenci čelí při vstupu na pracovní trh. Silné ročníky čelí vyššímu tlaku na pracovním trhu, a volí proto jiné životní cíle než manželství a rodičovství, pro slabé ročníky je počátek pracovní dráhy snadnější, vstup do manželství méně obtížný, a proto i více žádoucí.

K ekonomizujícím teoriím vysvětlujícím posuny v rodinném chování lze přiřadit i genderově orientované přístupy zdůrazňující důležitost harmonizace rodiny a práce v současném rodinném chování či studie sociální politiky a jejích dopadů na rodinné chování. Tyto práce se zaměřují především na odklad rodičovství, případně bezdětnost, jež vysvětlují jako důsledek obtížného skloubení rodinné a pracovní dráhy žen. V jádru argumentace tohoto přístupu stojí rozdíly v úhrnné plodnosti skandinávských zemí, kde rodinná politika podporuje vysokou zaměstnanost žen, skloubení práce a rodiny a egalitárnější dělbu rolí mužů a žen v rodině, a zemí jižní Evropy, kde převládají tradičnější vzorce chování a kde je pro ženy relativně obtížné rodinu a práci skloubit [Castles 2003].

Česká sociologie rodiny

V úvodu jsme se zmínili, že oblast sociologie rodiny je natolik rozsáhlá, až ztrácí vnitřní konzistenci. Roztříštěnost je charakteristická i pro sou-

časnou českou sociologii rodiny a výčet všech témat, která byla v posledních letech zkoumána, a všech studií, které byly publikovány, by vydal na několik tiskových stran. Sociologií rodiny se navíc zabývá celá řada pracovišť (např. Sociologický ústav AV ČR, katedry sociologie na Karlově univerzitě a Masarykově univerzitě, katedry demografie na Přírodovědecké fakultě a Vysoké škole ekonomické, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí atd.). Jakákoliv snaha o obecnější přehled vývoje této sociologické sub-disciplíny v českém prostředí je proto nepochybně zásadním zjednodušením, a takto je třeba rozumět i následujícím odstavcům.

Pokud vývoj českého sociálněvědního zkoumání rodiny opravdu velmi zjednodušíme, můžeme říct, že 90. léta se nesla ve znamení diskuse o prudkém poklesu sňatečnosti a plodnosti, k němuž po roce 1989 došlo. Velmi zjednodušeně řečeno, střetávaly se tu v zásadě dva interpretační rámce – pro brněnskou sociologickou školu v čele s Ladislavem Rabušicem byl typický důraz na normativní vysvětlení změn rodinného chování (především snahu o aplikaci teorie druhého demografického přechodu), zatímco v pražské sociologické a demografické škole převažoval důraz na ekonomické faktory, i když zastánce obou přístupů bylo možné nalézt na obou koncích dálnice D1. Paralelně s tímto dominantním tématem probíhaly i další, i když možná méně viditelné, ale pro dlouhodobý vývoj disciplíny zásadní aktivity. Mimo jiné je třeba vyzdvihnout činnost badatelů zaměřených na historickou demografii, a to jak z řad demografů (Ludmila Fialová), tak z řad historiků (Eduard Maur). Díky jejich mravenčí práci získáváme stále lepší představu o tom, jak vypadala česká rodina v minulosti a jak si stojí například při srovnání tzv. západo- a východoevropského sňatkového chování [Fialová 1996]. Zapomenout však nesmíme ani na fascinující esej *Proč tam snadno...* [1991], v němž se Ivo Možný pokusil nastínit význam rodinných sítí v kolapsu socialistického režimu.

Pro následující desetiletí pak bylo typické jak pokračování v jednoznačné orientaci na empirické studie, tak zásadní rozrůznění studovaných témat i interpretačních rámců. Rostoucí pozornost je v současnosti věnována mezigeneračním vztahům a stárnutí, sociálněekonomické diferenciaci rodinných forem, genderové rovnosti, otázce péče o děti a harmonizaci rodiny a práce či důsledkům rozvodů a rození dětí mimo manželství. Zásadním posunem oproti 90. letům je však obrat k dynamickému přístupu ke studiu rodinného chování a životních drah. Jednou z prvních výzkumných aktivit vycházejících z perspektivy životního stylu

byly projekty Jitky Rychtaříkové a Martina Kreidla⁷, zahájené na samém počátku 21. století, které jako první v českém prostředí použily metody modelování událostí (*event-history analysis*). Možná i díky těmto projektům se perspektiva rodinné dráhy v české sociologii rozšířila a začala být standardním přístupem ke studiu rodinného chování.

Literatura

- Becker, Gary S., 1996: *A Treatise on the Family*. Cambridge (MA, USA), London: Harvard University Press.
- Berger, Brigitte, 2002: *The Family in Modern Age*. New Brunswick: Transaction Publisher.
- Castles, Francis G., 2003: „The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries“. *Journal of European Social Policy* 13: 209–227.
- Easterlin, Richard A., 1975: „An Economic Framework for Fertility Analysis“. *Studies in family planning* 6: 54–63.
- Elder, Glen H., 1985: *Life Course dynamics: Trajectories and Transitions, 1968–1980*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Elder, Glen H., 1998: *Children of the Great Depression*. Westview Press Boulder, CD.
- Fialová, Ludmila, 1996: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta.
- Giddens, Anthony, 1992: *The Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity Press.
- Chaloupková, Jana, 2010: „Roste variabilita počátků rodinných drah?“ in: Chaloupková, J. (ed.): *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Inglehart, Ronald, 1990: *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Le Play, Frédéric, 1877: *Les ouvriers européens*. A. Mame et fils.

---

⁷ Jitka Rychtaříková, *Žměny plodnosti a rodinného chování v souvislosti se současnou sociální transformací ČR (2001–2003)*, a Martin Kreidl, *Modely vstupu do manželství v ČR, 1989–2002 (2002–2004)*.

- Macunovich, Diane J., 1998: „Fertility and the Easterlin Hypothesis: An Assessment of the Literature“. *Journal of Population Economics* 11: 53–111.
- Možný, Ivo, 1991: *Proč tak snadno...* Praha: Slon.
- Možný, Ivo, 1999: *Sociologie rodiny*. Praha: Slon.
- Murdock, George P., 1949: *Social Structure*. New York: The Macmillan Company.
- Newman, David M. – Elizabeth Grauerholz, 2002: *Sociology of Families*. Sage Publications, Incorporated.
- Oppenheimer, Valerie Kincade, 1988: „A Theory of Marriage Timing“. *The American Journal of Sociology* 94: 563–591.
- Oppenheimer, Valerie Kincade, 1994: „Women’s Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies“. *Population and Development Review* 20: 293–342.
- Parsons, Talcott – Robert F. Bales, 1956: *Family Socialization and Interaction Process*. London: Routledge.
- Rychtaříková, Jitka, 2002: „Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě“. S. 107–126 in: Mansfeldová, Z. – M. Tuček (ed.): *Současná česká společnost*. Praha: SOU AV ČR.
- Scott, Jacqueline – Judith Treas – Martin Richards, 2004: *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sokolová, Věra, 2009: „Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 115–145.
- Van de Kaa, Dirk, 1993: „Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations“. S. 81–126 in: Beets, G. C. N. (ed.): *Population and Family in the Low Countries 1993*. Lisse: Swets and Zeitlinger.
- Van de Kaa, Dirk J., 1987: „Europe’s Second Demographic Transition“. *Population bulletin* 42: 1.

Sociologie města¹

Slavomíra Ferenčuhová

V roce 1988 si autoři knihy *The Sociology of Cities* z roku 1987 a autor kritické recenze na tuto publikaci vyměnili v časopise *Teaching Sociology* názory na stav sociologie města. Gilderbloom formuloval otázku, zda „sociologie města umírá“ [Gilderbloom 1988: 443], a autoři knihy odpověděli, že je „živá a zdravá“ [Spates – Macionis 1988: 448]. Na tato sdělení, která zvolili jako názvy svých příspěvků, bychom však mohli narazit i v dalších textech. Odrážejí totiž radikálnost pochybností, které sociologové města formulovali o své disciplíně za posledních sto let.

Následující kapitola představuje dosavadní vývoj i aktuální debaty sociologie města skrze mapování „krizí“, které dosud zažila. Poukazuje na to, že příběh této disciplíny je plný pochybností a nezanedbatelných kritik, posunu k výrazné interdisciplinaritě, ale současně i přetrvávání klíčových témat a problémů, jejichž zkoumání a uchopování se dále rozvíjí. Tyto klíčové oblasti problémů jsou, jak tvrdím v textu, spjaty jednak se snahou porozumět městu/městům ve spojitosti se strukturálními podmínkami, které je utvářejí, které se v nich projevují, ale které v nich také vznikají či posilují. Druhý, novější okruh problémů se snaží reflektovat propojení měst s ostatními více nebo méně vzdálenými místy na světě a vzájemný vztah mezi „lokálním“ a „globálním“. Nakonec třetí oblastí problémů, se kterými se sociologie města potýká, jsou otázky, jak do teorie města zahrnout rozmanitost podob, podmínek a zkušeností měst a jak přistupovat k jejich komparaci.

Co ale sociologie města vlastně zkoumá? Patrick Le Galès [2005: 349] shrnuje pět „konceptů měst/metropolí“, které se v urbánní teorii dosud objevily: „materiální město“, „kulturní město“ (symbolů a reprezentací), „politika města“, „sociální město“ (sociálních hnutí i nerovností) a „ekonomika města“. Ve všech těchto konceptech se skrývá množství témat a otázek, které výzkumníci a výzkumnice řešili z poměrně rozmanitých

---

¹ Text vznikl díky podpoře GAČR, projekt P404/12/P742 „Sociologie města 20. a 21. století: klíčové problémy, diskuze a trendy“.

teoretických pozic i metodologických přístupů. Zaměření sociologie města se tak i s pouhým ohledem na témata výzkumu jeví jako velmi rozmanité a téměř nepřehledné. Navíc v sociologii najdeme také množství různých definic města, nemluvě o debatě, kterou započal Manuel Castells [1968] o neexistenci objektu studia urbánní sociologie vůbec – *město* jím, jak je vysvětleno níže, totiž podle Castellse ve skutečnosti nikdy nebylo a ani být nemůže.

Sociologie města v první polovině 20. století

V posledním půlstoletí se v sociologii města často objevoval pojem *krize*. V 60. letech označoval jak v akademickém tak v politickém jazyce situaci západních měst (zejména USA, Francie, Velká Británie), která zažívala nepokoje spojené s rasismem a sociálními nerovnostmi a stala se místy konfliktu i politické mobilizace [Cochrane 2007: 16–23; Walton 1993: 32]; v současnosti se měst dotýká krize hypoteční a ekonomická.

Slovo *krize* ale autoři a autorky mnohokrát použili také k pojmenování stavu samotné sub-disciplíny. Od počátku 20. století, kdy představitelé Chicagské školy Robert E. Park a Ernest W. Burgess psali texty, které obhajovaly směřování pozornosti sociologů ke studiu měst, formulovali základní konceptuální rámce a přesvědčovali jak ostatní akademiky, tak poskytovatele financí na výzkum, že studium města je opodstatněné [Burgess a Bogue 1967: 5–6], sociologie města zažila minimálně dvě období rozmachu, sebevědomé formulace teorií a rozvoje výzkumu. Sociologové města se však za posledních sto let také několikrát zastavili, aby posoudili, kam směřovalo dosavadní snažení, nakolik bylo přínosné a jaký směr by mělo mít to budoucí. Právě skrze těch pár zastavení, která někteří označili za *krize* disciplíny, při nichž občas váhali nad smyslem jejího dalšího pokračování, a jiní je naopak považovali za *šance*, je možné lépe porozumět současné podobě i tematickému zaměření sociologie města.

Výklady historie sociologie města obvykle začínají na přelomu 19. a 20. století a odkazují k autorům, na něž později navazovali sociologové Chicagské školy – ke Georgu Simmelovi a Ferdinandu Tönniesovi, případně k Weberově knize s názvem *Město* [(1921) 1962]. Ještě před objevením se těchto klasických textů ale vznikly práce, které se soustředily především na ty obyvatele měst, jejichž zastoupení rychle rostlo v 19. století zejména v anglických průmyslových oblastech. V tomto ohledu se

samotný vznik sociologie města jeví jako historicky podmíněný; byl reakcí na zjevně nový způsob života v průmyslovém velkoměstě a snahou poznat jej a porozumět sociálním změnám, které město začalo vyjadřovat [Savage et al. 2003; Choay 1965]. Rodiny námezdních dělníků a ubohé podmínky, ve kterých žily a bydlely, popsal ve 40. letech 19. století na základě sběru dokumentů a svého vlastního pozorování ve městech Anglie a Skotska Fridrich Engels [(1845) 1994]. Zaznamenání fyzické podoby dělnických slumů a života v nich ostatně nabízeli mnozí další autoři-zastánci sociálních reforem, žurnalisté či duchovní, kteří se s obyvateli slumů potkávali. Engels ale komentoval také tlaky, které industrializace a kapitalistický ekonomický systém představovaly pro drobné řemeslníky a pro obyvatele venkovských oblastí posléze se stěhující do měst, aby se připojili k masě námezdní pracovní síly, či efekt komodifikace bydlení a městských pozemků obecně. Engels se totiž snažil porozumět ekonomickým a sociálním podmínkám, které se významně podílely na charakteru a vzorcích výstavby ve městech a na životě obyvatel. Pozorování těchto principů je mnohem podstatnějším přínosem než samotný popis podoby městských slumů, které kniha také nabízí. Navzdory tomu Françoise Choay [1965: 12–13] označila Engelse za jednoho ze zakladatelů sociologie města právě kvůli systematickosti jeho popisu města. Jinak jej zařazuje spíše k „politickým myslitelům“, jejichž práce stojí mimo rané sociologické pokusy popsat město a vysvětlit proces urbanizace.

Odlišným představitelem „před-sociologického“ uvažování o městě je Charles Booth. Jeho dlouholetá práce při poznávání Londýna konce 19. století je příkladem rozvíjení snahy využít statistiku pro popsání městské populace. Charles Booth nebyl akademikem, přesto vytvořil dílo o 17 knihách a mnoha článcích [Pfautz 1967: 4], které přispělo k otázkám o vymezení chudoby, k poznání jejího rozsahu a každodenního života chudých obyvatel Londýna, k popisu skladby populace podle příjmů a podle typu zaměstnání v jednotlivých čtvrtích [Booth 1887, 1893] či k poukázání na rostoucí ohrožení chudobou ve stáří [Booth 1894]. Booth se na základě vlastních poznatků zabýval také komentováním návrhů sociálních reforem – přemýšlel například o všeobecných důchodech financovaných z prostředků získaných progresivním zdaněním [Booth 1891]. Ačkoliv rozsah jeho zkoumání je obdivuhodný a jeho vliv na reformy nebyl malý, pozdější sociologové města (například i Park) mu vyčítali zejména laický (metodologicky a analyticky) přístup ke zkoumání [Pfautz 1967: 5].

Pozdější a v souvislosti s počátky sociologie města nejvíce citované texty Georga Simmela (esej *Velkoměsto a duševní život*, poprvé v roce 1903) a Ferdinanda Tönniese (*Pospolitost a společnost*, 1887) se zaměřením vzdalují od snahy o popis města, jeho populace a podmínek života. Město je pro oba autory vyjádřením společenské změny, jejím výsledkem; skrze úvahy o městě analyzují moderní společnost. Město je v jejich textech *formou sociálního života*, která odpovídá novému modernímu řádu – proměnám ekonomiky, práva, sociálních vztahů, v Simmelově [(1903) 2005: 24] vyjádření „vnějším silám“. Současně se ale na utváření a prosazování tohoto řádu podle nich město samo podílí – je centrem jak industriální výroby, tak trhu, inovací, moci; městský život umožňuje jejich další rozmach, z něj se šíří dál. A nakonec město podle nich přetváří člověka a jeho vazby, jeho chování, touhy a vztahování se k sobě a k vnějšímu světu, dává vzniknout novému, „velkoměstskému typu osobnosti“ [Simmel (1903) 2005: 25] či novému „sociálnímu charakteru“ [Tönnies (1887) 2005: 21]. Městský život je *osudem* (Tönnies) svých obyvatel. Jak u Simmela tak u Tönniese je patrné, že chápou město a venkov jako odlišné, ne-li protichůdné formy uspořádání sociálních vztahů v sídle, jako dvě vyjádření různých historických podmínek, a současně očekávají, že nad venkovem dominující město jej časem pojme do sebe; když ne fyzicky, tak jako způsob života.

Jedním z důvodů, proč se tyto texty objevují mezi „klasikou“ sociologie města, je vedle síly jejich vzhledu také inspirace, kterou představovaly pro autory Chicagské školy urbánní sociologie ustavující se v prvních desetiletích 20. století v USA. Krom snahy analyzovat město jako místo, kde se odehrávají a jsou nejlépe viditelné sociální změny a trendy [viz Savage et al. 2003: 8], přebírali první autoři školy také dichotomii venkova a města a přesvědčení o zásadně odlišných sociálních vztazích, které jsou v nich utvářené; důležitost přisuzovanou dělbě práce jako organizaci nejen ekonomického, ale i sociálního života; tezi o postupující urbanizaci ve smyslu šíření životního stylu; a též přesvědčení o tom, že město působí na člověka a dává vzniknout novým „sociálním typům“ a specifické kultuře. Peter Sounders [(1981) 2007: 49] pak odhaluje u zakladatele školy R. E. Parka dva další – a klíčové – intelektuální vlivy, které jsou zřejmé v celé humánní ekologii jako teoretickém rámci Chicagské školy: Darwinovu teorii evoluce a Durkheimovo pojetí vztahu mezi individuem a společností.

Chicagská škola, i když také tematizovala sociální změnu, byla výsledkem pokusu uchopit město jako zvláštní oblast či předmět studia [viz

např. Saunders (1981) 2007: 48]. V roce 1916 publikoval Park svůj známý článek „The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment“ jako návrh „programu pro studium lidské povahy a sociálního života v podmínkách moderního města“ [Park 1926: vii]. Postupně v něm jmenuje čtyři základní oblasti výzkumu, kterým by se měla věnovat urbánní studia: (1) fyzické uspořádání města a sociální vztahy v lokalitě (sousedství a komunita, segregace), (2) organizace práce, výroby a obchodu, geografická i sociální mobilita a komunikace, (3) sekundární skupiny a sociální kontrola, a nakonec (4) typizace obyvatel a charakteristika městského prostředí a života. V dalších desetiletích zkoumání v rámci školy skutečně takto pestrá témata pokrývalo.

V předválečném období výzkumu, který je označován jako studium „*Města jako sociologické laboratoře*“ [Burgess, Bogue 1967: 5] a ve kterém se škola etablovala, rozlišují Burgess a Bogue tři kratší časové úseky: „období bez financí“ [s. 5], fázi vytvoření „organizovaného programu výzkumu“ [s. 6], zaměřeného zejména na studium komunit, „přirozených prostředí“ a také prostorových vzorců sociálních jevů, a třetí období, ve kterém se v rámci školy odehrála debata o postupech zkoumání. Ke statistickým metodám se postupně přidávalo etnografické zkoumání, studium osobních dokumentů a sběr a interpretace životních příběhů [Burgess a Bogue 1967: 5–9]. Tyto metody totiž lépe umožňovaly poznávat „kulturní život“ [Burgess, Bogue 1967: 7] různých skupin městských obyvatel. Z tohoto období pochází i jeden z nejznámějších textů autorů Chicagské školy a z textů z předválečné sociologie města vůbec, stať *Urbanism as a way of life* Louise Wirtha z roku 1938, která vymezuje specifčnost městského charakteru (města jako sociální jednotky) propojením tří faktorů – vysoké hustoty, heterogenity a velkého počtu stálých obyvatel sídla.

První krize: „Existuje sociologie města?“

I když kritiky vůči humánní ekologii nebyly zřídka [například Firey 1945], první „krizové období“ sociologie města je spojováno s pochybnostmi ohledně dosavadního vývoje disciplíny, které vyslovil ve známém článku „Y a-t-il une sociologie urbaine?“ Manuel Castells [1968]. Jeho text je často vnímán zejména jako vyjádření skepse ohledně možnosti definovat město jako objekt studia [Savage et al. 2003; Mellor 1975; Walton 1993] či jako konstatování, že sociologie města je ve skutečnosti jen

obecnou sociologií *bez zvláštního vědeckého objektu studia*. Castellsova obsahova tvrzení o neexistenci sociologie města je zároveň zajímavou kritikou premis dosavadní teorie. Obrací se k prvním textům Chicagské školy a nachází v nich dva způsoby uchopování konceptu města/urbanismu, přičemž jeden předpokládá, že město je *závislou proměnnou*, a druhý, že je proměnnou *nezávislou*.

Zejména u Louise Wirtha pak identifikuje teoretické premisy, které město (chápáno „jako městská kultura“ [s. 75]) berou jako nezávislou, vysvětlující proměnnou. Město (urbanismus ve Wirthově pojetí) pak *vysvětluje* pozorované změny sociálních vztahů, objevení se nových sociálních typů a zkušenost izolace či anonymity [s. 75]. Castells ale tvrdí, že

„všechno, co ve Wirthově tezi představuje ‚městskou kulturu‘, je ve skutečnosti kulturní vyjádření kapitalistické industrializace, objevení se tržní ekonomiky a procesu racionalizace moderní společnosti“. [...] „Sociologie města tedy nejenže nemá jasný vědecký objekt studia, ale dokonce tady existuje jiný vědecký objekt studia, který není explicitní: proces akulturace do ‚moderní společnosti‘, tedy do společnosti ‚americké‘.“ [Castells 1968: 76]

Sociologie města podle Castellse mylně považovala město/městskou kulturu za příčinu jevů, které Castells chápe jako následky mnohem širších sociálních změn. Současně považovala historickou realitu severoamerické společnosti začátku 20. století za vyjádření univerzálních principů. To bylo podle něj zřejmé také ve snahách o obhájení obrácené teze – tedy že město je *závislou* proměnnou. Příkladem tohoto přístupu byl Burgessův model koncentrického růstu města [viz Burgess 1926], který podle Castellse tvrdil, že město je možné vysvětlit jako výsledek fungování „ekologického komplexu“ a jeho zákonů.

Pro Castellse ovšem nebylo jediným problémem teorie rozvíjené Chicagskou školou to, že za *univerzálně platný* model rozvoje a fungování města považovala ve skutečnosti výsledek analýzy konkrétních „historicko-geografických podmínek“ [s. 78]. Druhým problémem bylo, že i pokud by autoři reflektovali tuto historicko-geografickou podmíněnost principů rozvoje města, nedostane se jejich teorie o nic dál než k banálnímu tvrzení, že město je podmíněno historicky, sociálně, lidským jednáním [s. 78–79]. Takové tvrzení podle něj ale ukazuje právě na nedostatečné ujasnění toho, co je vlastně objektem studia sociologie města, a neodpovídá na zásadní otázku o „charakteru takového vztahu“ [s. 79] mezi společností a městem či prostorem obecně. Castells nechťel vynechat prostor ze sociálněvědního výzkumu, ale chápal jej jako součást sociálních struktur,

jako „součást reality“ [s. 77]. Nakonec sám nacházel v Parkově prvním textu výrazně komplikovanější a, jak říkal, skromnější teze o *vzájemném* vztahu mezi prostorem a společností. Ovšem od těchto úvah se podle něj sociologie zaměřená na zkoumání měst za padesát let své existence vzdálila, a právě to mu dovolilo konstatovat její „vědeckou krizi“ [s. 74].

Pochybnosti o možnosti vymezit město jako předmět studia sociologií města už nikdy neopustily. Na druhou stranu se ale od 70. let 20. století, snad právě jako následek impulzů, které vyšly z pochybností o disciplíně, začal rozvíjet nový proud teorie a zkoumání města, označovaný jako *nová urbánní sociologie* [Zukin 1980; Walton 1993] anebo – v širším pojetí – jako nové paradigma politické ekonomie² ve studiích města [Walton 1993; Mellor 1975: 279]. Podle Zukinové byla *nová urbánní sociologie* zaměřená na porozumění strukturním podmínkám, které města utvářejí a jsou jimi současně posilovány. Walton v ní viděl tendenci teoreticky uchopit „procesy, jimiž působí socioekonomické změny a nerovnosti v prostoru a skrze něj“ a strukturálně vysvětlit rozmanitost podmínek měst [Walton 1993: 306, 317]. Klíčovými představiteli této marxistickou teorií inspirované větve sociologie města byli Manuel Castells a David Harvey. Pokud Castells podle Zukinové považoval za určující pro porozumění městu a jeho strukturám způsoby sociální reprodukce, tedy způsoby reprodukce výrobních prostředků a pracovní síly [Zukin 1980: 584], Harveyho cílem bylo zkoumat roli měst v produkci kapitálu a porozumět městům jako utvářeným třídním bojem a akumulací kapitálu [Zukin 1980: 586].

Walton za nejsilnější stránky i největší přínos paradigmatu politické ekonomie obecně pro teorii a zkoumání města označil: historickou explancí, komparativní výzkum, analýzu socioekonomických procesů a prostorových vztahů – zejména „integraci sociálních a prostorových procesů“ [Walton 1993: 314] –, schopnost pojmout etnicitu a komunitní vazby do studia širších socioekonomických vztahů a procesů a nakonec pozornost věnovanou sociálním a politickým hnutím. Na druhou stranu ale na počátku 90. let konstatoval také problémy paradigmatu – jednak přílišnou sebedůvěru a tendenci předjímat odpovědi na nové otázky s odkazem na

² Krom evropské neomarxistické větve sem Walton řadil například teorii „města jako růstového stroje“ (city as a growth machine) Logana a Molotche, kteří se inspirovali jak politickou ekonomikou, tak analýzou rolí různých aktérů městské politiky a „sociálně konstruovaného konfliktu zájmů“ [Walton 1993: 306; viz také Lin a Mele 2005: 97].

teorii, a pak také jeho „ekonomismus“ a jednostranné vysvětlování jevů skrze ekonomické analýzy [Walton 1993: 318].

Druhá krize: postmoderní obrat

Ve zpětném pohledu se zdá, že právě období, kdy byla poprvé tematizována krize urbánní sociologie, bylo momentem nástupu nového rozmachu jak zkoumání města, tak tvorby teorie prostoru. V tomto období byly také založeny výzkumné komise Mezinárodní sociologické asociace (ISA) zaměřující se na studium měst. V letech 1958–62 působila první sub-komise *Urbánní a rurální sociologie* pod předsednictvím Ruth Glass. Po přestávce v roce 1970 vznikla RC21 *Sociology of Urban and Regional Development* (vedl ji Janusz Ziolkowski a sekretářem byl Jiří Musil), která chvíli existovala paralelně s komisí *Urbánní sociologie* (opět pod vedením Ruth Glass; 1971–74). Obě v podstatě nahradily první sub-komisi, přičemž dodnes přetrvala komise pod označením *Sociology of Urban and Regional Development* [podle ISA, 2010]. Od roku 1990 je činná také sekce RC43 *on Housing and Built Environment*.

Na konci 80. let se ovšem opět hlasitěji začaly ozývat kritiky vůči podobě sociologie města, jak se rozvíjela od počátku 20. století. Novou urbánní sociologii kritizovali zastánci neoweberiánského proudu [Walton 1993: 318; Musil 2003: 145] i teoretici postmoderny. Jak Chicagská škola, tak marxistická sociologie města byly pod označením „moderní urbánní teorie“ [Cooke 1990: 331] kritizovány kvůli totalizujícímu pohledu, redukcionismu a pokusům o všezahrnující teorie a ignoranci vůči rozdílům mezi jednotlivými místy/městy. Po období rozmachu se najednou sociologie města a její kapacita pro rozvoj teorie jevila opět jako „vyčerpaná“ [Cooke 1990: 331]. Kritika byla částečně inspirována postmoderní sociální teorií; formulace potřeby revidovat dosavadní teorie města vycházela jednak z otázek o povaze teorie, která reprezentuje sociální realitu reduktivním způsobem a bez ohledu na rozmanitost podmínek a zkušeností, jednak z konstatování, že samotná urbánní realita se mění natolik, že je nutné hledat novou koncepci města [Cooke 1990: 331].

V odborné literatuře se koncept *postmoderního města* objevuje často právě jako označení pro charakteristické znaky či procesy pozorované ve městech konce 20. století, jako označení *nové urbánní formy* [Dear 2000, 2005; Jayne 2006: 61; Hirt 2012: 61]. V knize Tima Halla [1998: 89, cito-

váno volně podle Jayne 2006: 61] například najdeme srovnání charakteristik moderního a postmoderního města – funkcionalistická architektura versus stylový eklekticismus, spektakularita či hravost; manažerská správa měst versus podnikatelská správa měst; industriální, na produkci orientovaná ekonomika versus postindustriální a spotřební ekonomika; totální versus fragmentární plánování; třídní rozdíly a homogenita uvnitř tříd versus silná polarizace společnosti, fragmentace životních stylů a diverzita. Michael Dear na základě konstatování nástupu postmoderního urbanismu formuloval existenci nové *Losangeleské školy urbánních studií*. L. A., ve kterém jsou znaky postmoderního urbanismu snad nevýraznější, pro ni mělo představovat paradigmatické město [Dear 2000: 10], stejně jako Chicago bylo paradigmatickým městem moderního urbanismu popsaného Chicagskou školou.

Postmoderní perspektiva nebyla v urbánní sociologii přijata bez výhrad. Pochybnosti kritici měli jednak vůči konstatování o zcela nových formách a procesech, které určují podobu a život měst na konci 20. století a vyžadují nový konceptuální a teoretický výklad, a pak také vůči způsobům jejich vysvětlování [Harvey 1992, 1990; Cooke 1993] i omezenosti na realitu USA. Harvey jí vyčítal též tendenci zavrhnout „všechny formy metateorie jako nemístné či nelegitimní“ [Harvey 1992: 596]. Tu považoval za nešťastné vyústění respektu vůči rozmanitosti zájmů formulovaných v nových sociálních hnutích, za které jmenuje mírové, ekologické, ženské hnutí či hnutí proti kolonizaci a rasismu [Harvey 1992: 596]. Philip Cooke každopádně v postmoderní perspektivě, ke které se sám hlásil, spatřoval „kritiku omezenosti a elitářství, centralismu a povýšenosti, neschopnosti zacházet s odlišnostmi a lokálními záležitostmi, selhání v hledání rámce, který by umožňoval zabývat se systémy rozdílů“, a taky „zpochybnění imperializujících tendencí v interpretaci pokroku, které se odrážejí jak v moderní urbánní teorii, tak v moderních městech samotných“ [Cooke 1990: 341].

Od sociologie města k urbánním studiím: tematická, teoretická i metodologická pestrost současného výzkumu města

Od poslední třetiny 20. století se tak v sociologii města opět objevuje otázka relevance tvořeného poznání. Současně se ale od tohoto období poměrně výrazně rozšiřoval tematický záběr výzkumu měst, koncep-

tuální aparát, který výzkumníci a výzkumnice dodnes používají, a metodologická výbava. Částečně to bylo spjato s postupným otevíráním se sociologie města inspiracím a podnětům přicházejícím z jiných disciplín a posuny v samotných sociálních vědách – například kulturním či lingvistickým obratem [viz Lees 2002]. Témata výzkumu ale odrážela i společenské změny, události či hnutí – například proměny globální ekonomiky a jejich dopad na města, politické změny a nástup neoliberálních politik, konflikty a nerovnosti, sociální hnutí či tematizaci individuálních a skupinových identit. Množství otázek, problémů a témat, jež sociologické zkoumání města za poslední desetiletí pokrývá, je obrovské. Pokusy o shrnutí oblastí zkoumání či klíčových témat nutně narážejí na problém redukce a selekce. Jan Lin a Christopher Mele [2005] nabízejí ve své čítance sociologie města přehled základních konceptů, které jsou podle nich pro současnou teorii a výzkum města důležité – jsou mezi nimi etnicita, gender a sexualita, nerovnost, sociální hnutí a konflikt, globalizace či kultura. Mnohé z nich se pochopitelně objevují v konkrétních výzkumech současně a prolínají se s „klasickými“ oblastmi zájmu sociologů města.

Zkoumání sociálních nerovností ve vztahu k prostoru je předmětem sociologie města od jejích počátků. V posledních desetiletích 20. století se však začaly nerovnosti tematizovat mimo jiné s ohledem na proměny globální ekonomiky, vzorce výroby a spotřeby a na nové regionální i lokální rozdíly. Sociální nerovnosti a vyloučení, které existují ve městě a skrze městský prostor, byly zkoumány jak v jejich materiální podobě a přímém působení, tak na úrovni symbolické. V prvním případě najdeme studie vytváření prostorově oddělených a střežených enkláv, které ostře kontrastují s životem ve slumech například ve městech Jižní Ameriky [Caldeira 1996], či práce popisující „gated communities“ [viz např. Hirt 2012; Low 2004] nebo realitu upadajících čtvrtí či předměstí a podmínky jejich situace [Wacquant 2006; Wacquant – Wilson (1989) 2005]. Mnozí autoři však upozorňují také na symbolické strategie vymezování prostoru a vylučování jeho nechtěných uživatel skrze dohled, symbolické značení městské krajiny a pravidla užívání [Zukin 1995; Frisch 2002; Mele 2000]. Poukazují na vymístění původních uživatelů či obyvatel míst v důsledku růstu nájmu a cen nemovitostí i proměny spotřebních možností v procesu gentrifkace [Zukin 1989; Zukin 1991], ale i na strategie přežití, které vylučované skupiny vytvářejí [Keil a Wilson 2008].

V otázkách vyloučení či nerovností v přístupu či způsobech užívání prostoru však nebyly tematizovány pouze rozdíly a nerovnosti spjaté

s ekonomickou situací. Za „klasické“ téma sociologie města jsou považovány i inter-etnické vztahy a život etnických skupin ve městě. Do jisté míry se tento výzkum v současné podobě prolíná s výzkumem sociálních nerovností [Wacquant 2006; Wacquant – Wilson (1989) 2005; Rinaudo 1999]. Tematizován byl také vztah mezi etnicitou a etnickou identitou a prožíváním a využíváním prostoru, hnutí za rovná práva anebo také komodifikace diverzity v podobě jídla, produktů, událostí či slavností. Od 70. let přinesl vliv feministického hnutí také zájem o odlišnosti v používání města muži a ženami a o působení i posilování patriarchálního uspořádání skrze prostor [Markusen (1981) 2005]. Vztah mezi městem a prožíváním genderové identity pak byl tematizován například ve vztahu k rozličnému vnímání strachu [Koskela 1999] či analýzy heteronormativity urbánního plánování [Frisch 2002].

Přestože se obvykle nejví jako nejatraktivnější téma urbánní sociologie, zkoumání lokální správy a urbánní politiky (local/urban governance and policy) k ní neodmyslitelně patří a také na konci 20. století zaznamenalo zajímavý rozvoj. Nástup neoliberálních strategií správy a urbánního plánování sledovali již na konci 80. let Harvey [2001] či Alan Cochrane [viz 2007]. Specifické způsoby řízení evropských měst zase analyzoval Patrick Le Galès [2002]. V posledních letech se jako slibný proud rozvíjí analýza „mobilit“ urbánních politik, jejich cestování a přesunů mezi jednotlivými městy a kontexty, a to v globálním měřítku [McCann 2011; McCann a Ward 2011]. Tato perspektiva umožňuje porozumět procesům globálního šíření trendů jak ve správě měst, tak v urbanistických zásadách (například obnova historických čtvrtí, revitalizace industriálních částí města, spektakulární architektura, kulturní strategie rozvoje apod.) a také specifickým jejich aplikace i efektů v konkrétních lokalitách.

Podoba městské správy a strategií rozvoje města se změnila i s ohledem na – lokálními správami vnímanou – nutnost soutěžit o mobilní kapitál v globální konkurenci. Snaha přilákat investice slibující pracovní příležitosti a ekonomickou prosperitu se tak projevuje v často identických praktikách rozvoje města – nabízení pobídek investorům, zřizování technologických parků a zón, ale také regenerace města a posilování jeho atraktivního image a specifické identity [Harvey 2001; Jayne 2006]. Perspektiva, která se na města dívá s ohledem na jejich vzájemné vztahy v globálním měřítku, se objevila už v roce 1986 u Johna Friedmanna v jeho „hypotéze světových měst“. Globální nerovnosti mezi městy a mís-

ty – a také ve městech samotných – pak podrobně analyzovala Saskia Sassen [2001].

Inspirace *kulturním obratem* v sociální teorii i v sociologii města přinesla nové impulzy do studia správy měst tím, že obrátila pozornost výzkumníků k roli kultury (umění, symbolů a významů) v regeneraci měst či obnovování měst a čtvrtí skrze spotřebu, životní styly nebo právě umění [Nylund 2001; Zukin 1995]. Současně ale obrat pozornosti ke kultuře v širokém významu směřoval zkoumání také k interpretacím symbolické krajiny města a jejímu chápání jako – rozporuplné – reprezentace historie, paměti, identit, ale i politických a ekonomických zájmů [např. Terray 1997; Zukin 1995; Cochrane 2006; Colomb 2012; Czepczyński 2008].

Tematická, teoretická a metodologická pestrost výzkumu města, který stále čerpá z mnoha disciplín, byla spjata s rozostřením hranic mezi sociologií města a jinými obory a s posilující spoluprací mezi odborníky v rámci urbánních studií. Od 80. let je v souvislosti s interdisciplinarnitou možné opět zaznamenat určitou nespokojenost nad stavem disciplíny. Rosemary Mellor [1989: 243–244] tvrdila, že urbánní sociologie se postupně ztrácí. Buď zaniká v teoreticky málo informovaných urbánních studiích, jejichž záběr je podle ní nekonečný a zájem málo akademický, nebo splývá s obecnou sociologií. Enzo Migione [1986: 144] nakonec konstatoval, že „zkušenost urbánní sociologie jako subdisciplíny s částečně autonomním teoretickým/konceptuálním odkazem je u konce“.

Přelom tisíciletí: nové výzvy a trendy v chápání města

V roce 2005 vyšla v časopise *Sociology* debata pod názvem *The Future of Urban Sociology*, která se živě odehrála na společném setkání členů Britské a Americké sociologické společnosti v roce 2001 [May – Perry 2005: 343]. I když se autoři a autorky jednotlivých příspěvků shodují, že urbánní sociologie ztratila dominantní roli ve výzkumu města a tvoří spíše součást interdisciplinárních, metodologicky i teoreticky pestrých urbánních studií, nepovažují to za projev krize. Spoluprací s jinými disciplínami chápou naopak jako přínos a nutný vývoj disciplíny a jejich pohled na stav i budoucnost sociologie města je optimistický [May – Perry 2005; Le Galès 2005].

To, co v debatě z roku 2005 zaznívá, do jisté míry připomíná některé výzvy, které se objevovaly i v reflexích urbánních sociologů v průběhu

předchozích desetiletí. Jsou to volání po komparativním výzkumu, který by byl schopen zachytit rozmanitost měst; po zkoumání měst/regionů/ lokalit ne jako oddělených a ohraničených jednotek, ale jako míst, která jsou určována vztahem k jiným místům na světě; a požadavky reflektovat širší (globální) politické, ekonomické a sociální procesy a změny, které se ve městech odrážejí i tvoří. Snad nejexplicitněji tyto ideje formuluje Saskia Sassen [2005], která navrhuje, aby se sociologie města opět soustředila na podrobný výzkum měst, například s využitím etnografie. Právě takový výzkum podle ní dokáže zachytit působení společenských změn a „dynamických procesů tvarujících společnost“, které se vždy specificky propojují s podmínkami v konkrétní a jedinečné lokalitě, a taky „trans-lokální“ vazby mezi různými místy [Sassen 2005: 354]. Nakonec navrhuje nechápat město pouze jako místo, které odráží a umožňuje analyzovat širší sociální změny, ale také jako místo, kde se sociální změny rodí, vyjednávají, tvoří. Politická hnutí, vytváření alternativních praktik a strategií nebo obhajoba „práva na město“ jsou právě s veřejným prostorem měst bytostně spjaté. Obě výzvy Saskie Sassen se ostatně propojují v některých aktuálních tématech urbánních studií. Právě města jsou chápána jako místa, kde se jednak odrážejí historické události či změny politické nebo ekonomické situace (například ekonomická krize), ale kde se také formují hnutí, která se pokoušejí nově definovat demokracii nebo spravedlnost [Harvey 2012].

Komparace a reflexe rozmanitosti měst byly chápány jako klíčové už v 70. letech. Ovšem to, co představovaly, se od dnešních idejí vcelku liší. V současných urbánních studiích je možné nalézt nové promyšlení toho, co představuje srovnávání, a také nový kritický rozměr komparativních studií. Geograf Kevin Ward [2010] se na dosavadní komparativní výzkum měst dívá s pochybností, a to zejména kvůli způsobu, jakým teoreticky uchopoval město (jako ohraničené, samostatné a separátní jednotky, bez reflexe propojení mezi místy, například skrze vztahy a jednání obyvatel), kvůli konceptualizaci prostoru a „měřítka“ (například chápání pojmů jako lokalita, region, národ/ní stát, globální jako fixních a daných, samozřejmých prostorových „úrovní“ [Ward 2010: 479, viz i Massey 2005]) a nakonec kvůli chápání komparace jako jednoduchého podkladu pro vytváření kauzálních tvrzení a teorií, a to pouze na základě pozorování rozdílů mezi místy, ale nikoliv už zkoumání příčin těchto rozdílů [Ward 2010: 478–480]. Jeho argumentace prosazuje *relační komparativní přístup*, jehož principem není porovnávání jednotlivých měst s jedním standard-

ním měřítkem, ale jejich porozumění jako vzájemně neustále a dynamicky propojených a utvářených právě skrze toto propojení stejně tak jako skrze specifické geografické a historické zakotvení.

„Zdůrazňování vzájemně propojených trajektorií – jak jsou města vzájemně propletená ve své minulosti, současnosti i budoucnosti – nás směřuje pryč od hledání podobnosti a rozdílů mezi dvěma oboustranně vylučnými kontexty a místo toho tlačí k relačním srovnáním, ve kterých si města navzájem kladou otázky“ [Ward 2010: 480].

Snahy o nové uchopení rozmanitosti měst a jejich zkoumání v jejich pestrosti jsou do velké míry inspirovány prací Jennifer Robinson. Její knížka *Ordinary cities* [2006] poukazuje na význam, jaký v teorii města dosud hrála koncepce modernity a metropole vytvořené na základě poznávání západních velkoměst. Tento model je podle ní vzorcem, se kterým jsou všechna další „ne-západní“ města srovnávána a následně vnímána jako míň anebo vůbec ne-rozvinutá, míň anebo ne-moderní, ale také ne-„inovativní“ či ne-„kreativní“ či ne-„dynamická“ [Robinson 2006: 1–2]. Robinsonová vychází z postkoloniálních studií a kritiky sociálních věd a navrhuje nejen „dislokaci“ základních konceptů, jako například „modernita“ či „rozvoj“ [Robinson 2006: 6], ale také nové chápání všech měst jako „obyčejných“ (ordinary) a ve své obyčejnosti vzájemně propojených.

Robinsonová do svého textu vložila i výzvu, na kterou v současné produkci reagují další autoři. Vědci by totiž podle ní měli přemýšlet nad „kontrastem mezi omezenou prostorovostí jejich teorií – geografii urbánní teorie – a pestrým kosmopolitismem měst, o kterých píší“ [Robinson 2006: 3]. V prvním desetiletí 21. století se tak v sociologii města či v urbánních studiích objevují reflexe omezení, která teorie města dosud obsahuje – například zaměření na velkoměsta a vynechání zkušeností „malých měst“ [viz Bell – Jayne 2006] a geografické zakotvení poznatků, ze kterých vycházejí teorie a koncepty mezinárodních urbánních studií. Současně se objevují snahy brát vážně výzvu Jennifer Robinson k rozšiřování „geografie urbánní teorie“ [Robinson 2005: 3] a seznamovat odborné publikum s poznatky i s teoretickými a konceptuálními přínosy výzkumníků a výzkumnic píšících o městech v různých částech světa [viz například Edensor – Jayne 2012]. S trendem směřujícím k promýšlení geografického zakotvení vědeckého poznání o městě ale souvisí i argument Maye a Perry [2005: 346], kteří uvažují nad aktuálními podmínkami tvorby poznání. Vědění, které tvoří mezinárodní referenční rámec

urbánní teorie, nejen odráží vybraná města/místa víc než jiná, ale také vzniká ve specifických kontextech. Krom uvažování o „geografii urbánní teorie“ zamýšlejí se proto autoři a autorky také nad „geografií produkce vědění“, tedy nad tím, kde vědění chápané jako obecná urbánní teorie vzniká, a nad vztahy mezi místem, podobou vědění a jeho potenciálem šířit se [viz například Stenning – Hörschelmann 2008; Smith – Timár 2010; Ferenčuhová 2012].

Na závěr

Výklad historie sociologie města za posledních více než sto let, jež tato kapitola nabízí skrze přehled krizí disciplíny, odráží skutečně zejména vývoj v západní Evropě a v USA, kde se mezinárodně přijímaná teorie města nejvíce tvořila. Výzvou pro kohokoliv, kdo se snaží porozumět historii subdisciplíny v její lokální podobě, je pak zmapovat propojení mezi jednotlivými místy, kde se výzkum realizuje, cestování myšlenek a podmínky a způsoby jejich přijímání a používání v odlišných kontextech. Stejně tak existují i „lokální“ školy urbánní sociologie či urbánních studií, které se v hlavním příběhu disciplíny vykládaném s odkazem na mezinárodní debaty příliš neobjevují. Zmapování jen české – či česko-slovenské – produkce v oblasti studia měst za posledních sto let, i s jejími propojeními s jinými místy na světě či s ostatními disciplínami, by bylo chvályhodným počinem. Pokoušet se ji shrnout na několika řádcích by naopak představovalo redukci, kterou si nezaslouží.

Obecně je pro mezinárodní produkci v rámci sociologie města – tedy tu, která vychází v angličtině – příznačný široký záběr témat a oblastí zkoumání, kombinace či paralelní existence různých metodologických přístupů a rozmanitost teoretických perspektiv, ke kterým se autoři obracejí. Charakterizuje ji také silný vliv příbuzných disciplín, takže je leckdy těžké označit práce, autory, setkání a snad i pracoviště za „urbánně-sociologické“. Místo sociologie města se mnohem častěji od 80. let objevuje označení *urbánní studia*, které tuto pestrost a interdisciplinaritu odráží a ve kterém sociologie města představuje jen jeden z mnoha oborů [viz Le Galès 2005; May – Perry 2005; Mellor 1989].

Navzdory tomu, že publikací, které jsou tak či onak věnovány městům – obecně či konkrétním případům –, vychází mnoho, důvodů domnívat se, že sociologie města v poslední době výrazně nabírá dech, tolik

není. V listopadu 2012 pořádali doktorští studující School of Environment and Development na University of Manchester debatu s názvem, který odkazoval k podkapitolce textu Davida Harveyho z roku 1987: „Whither urban studies?“, neboli „Kam, urbánní studia?“. Směřování jako by pořád nebylo zcela jasné a sociologie města či celá urbánní studia jako by si nebyla jistá, zda a kdy se objeví nový teoretický impulz a ani odkud přijde. Na druhou stranu poslední desetiletí přináší snahu výzkumníků v různých částech světa reagovat na současné proměny měst a aktuální dění v nich a integrovat do mezinárodní teorie – skrze komparaci a uznání růzností a specifík rozmanitých míst/měst – poznatky z částí světa, které dlouho zůstávaly mimo pozornost (západní) vědy. Tím se nutně objevují i nové konceptuální rámce či potřeba reflektovat geografické a historické zakotvení poznání, které sama věda vytváří.

Literatura

- Bell, D. – Jayne, M. (eds.) 2006: *Small cities: urban experience beyond the metropolis*. London: Routledge.
- Booth, Ch., 1981: „Enumeration and Classification of Paupers, and State Pensions for the Aged“. *Journal of the Royal Statistical Society*, 54(4): 600–643.
- Booth, Ch., 1893: „Life and Labour of the People in London: First Results of An Inquiry Based on the 1891 Census“. *Journal of the Royal Statistical Society* 56(4): 557–593.
- Booth, Ch., 1894: „Statistics of Pauperism in Old Age“. *Journal of the Royal Statistical Society* 57(2): 235–53.
- Booth, Ch., 1887: „The Inhabitants of Tower Hamlets (School Board Division), Their Condition and Occupations“. *Journal of the Royal Statistical Society* 50(2): 326–401.
- Burgess, E. W., 1926: „The Growth of the City: An introduction to a research“. In: Park, R. E. – Burgess, R. W. – McKenzie, R. D. (eds.): *The City*. Chicago: University of Chicago Press. S. 47–62.
- Burgess, E. W. – Bogue, D. J., 1967: „Research in Urban Society: A long View“. In: Burgess, E. W. – Bogue, D. J. (eds.): *Urban Sociology*. Chicago, London: Phoenix Books. S. 1–14.
- Caldeira, T., 1996: „Fortified Enclaves: The New Urban segregation“. *Public Culture* 8(2): 303–328.

- Castells, E., 1968: „Y a-t-il une sociologie urbaine?“ *Sociologie du Travail* 1: 72–90.
- Choay, F., 1965: *L'Urbanisme, utopies et réalités*. Paris: Éditions du Seuil.
- Cochrane, A., 2006: „Making up meanings in a capital city. Power, memory and monuments in Berlin“. *European Urban and Regional Studies*, 13(1): 5–24.
- Cochrane, A., 2007: *Understanding Urban Policy: A Critical Approach*. Blackwell Publishing.
- Colomb, C., 2012: *Staging the New Berlin. Place Marketing and the Politics of Urban Reinvention Post-1989*. Abingdon, New York: Routledge.
- Cooke, P., 1990: „Modern Urban Theory in Question“. *Transactions of the Institute of British Geographers* 15(3): 331–343.
- Czepczyński, M., 2008: *Cultural landscapes of post-socialist cities: representation of powers and needs*. Ashgate.
- Dear, M., 2005: „Los Angeles and the Chicago School: Invitation to a debate“. In: Lin, J. – Mele, Ch. (eds.): *The Urban Sociology Reader*. London and New York: Routledge. S. 106–115.
- Dear, M., 2000: *The Postmodern Urban Condition*. Oxford, Malden: Blackwell.
- Edensor, T. – Jayne, M. (eds.) 2012: *Urban theory beyond West: A world of cities*. London and New York: Routledge.
- Engles, F., 1994 [1887]: *The Condition of the Working Class in England*. Chicago: Academy Chicago Publishers.
- Ferenčuhová, S., 2012: „Urban theory beyond the ‚East/West divide‘? Cities and urban research in postsocialist Europe“. In: Edensor, T. – Jayne, M. (eds.): *Urban theory beyond West: A world of cities*. London and New York: Routledge. S. 65–74.
- Firey, W., 1945: „Sentiment and Symbolism as Ecological Variables“. *American Sociological review* 10: 140–148.
- Friedmann, J., 1986: „The world City Hypothesis“. *Development and Change* 17: 69–83.
- Frisch, M., 2002: „Planning as a Heterosexist Project“. *Journal of Planning Education and Research* 21: 254–266.
- Gilderbloom, John I., 1988: „Is Urban Sociology Dying?“ *Teaching Sociology* 16(4): 443–447.
- Hall, T., 1998: *Urban geography*. London: Routledge.
- Harvey, D., 2001: *Spaces of Capital. Towards a Critical Geography*. Routledge.

- Harvey, D., 2012: *Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution*. London, Brooklyn: Verso.
- Harvey, D., 1991: „Social justice, Postmodernism and the City“. *International Journal of Urban and Regional Research* 16(4): 588–601.
- Harvey, D., 1990: *The condition of postmodernity. An enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford, Malden: Blackwell.
- Harvey, D., 1987: „Three myths in search of a reality in urban studies“. In: „Reconsidering social theory: a debate.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 5: 367–376.
- Hirt, S., 2012: *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City*. Oxford, Malden, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Jayne, M. 2006: *Cities and consumption*. London – New York: Routledge.
- Koskela, H., 1999: *Fear, Control and Space: Geographies of Gender, Fear of Violence, and Video Surveillance*. Helsinki: Geography Institute at the University of Helsinki Publications.
- Lees, L., 2002: „Rematerializing geography: The ‚new‘ urban geography“. *Progress in Human Geography* 26: 101–112.
- Le Galès, P., 2005: „Interesting Times for Urban Sociology“. In: May, T. – Perry, B. (eds.): „The Future of Urban Sociology“. *Sociology* 39(2): 343–370. S. 347–352.
- Le Galès, P., 2002: *European Cities: Social Conflicts and Governance*. New York: Oxford University Press.
- Lin, J. – Mele, Ch. (eds.) 2005: *The Urban Sociology Reader*. London and New York: Routledge.
- Low, S., 2004: *Behind the gates: Life, security, and the pursuit of happiness in fortress America*. New York: Routledge.
- Markusen, A. R., 2005 [1981]: „City Spatial Structure, Women’s Household Work, and National Urban Policy“. In: Lin, J. – Mele, Ch. (eds.): *The Urban Sociology Reader*. London and New York: Routledge. S. 179–189.
- Massey, D., 2005: *For space*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- May, T. – Perry, B., 2005: „Continuities and Change in Urban Sociology“. In: May, T. – Perry, B. (eds.): „The Future of Urban Sociology“. *Sociology* 39(2): 343–370, 343–347.
- McCann, E., 2011: „Urban policy mobilities and global circuits of knowledge: Toward a research agenda“. *Annals of Association of American Geographers*. Vol. 101(1): 107–130.

- McCann, E. – Ward, K. (eds.) 2011: *Mobile urbanism: Cities and policymaking in the global age*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Mele, Ch., 2000: „The Materiality of Urban Discourse: rational Planning in the Restructuring of the Early Twentieth Century Ghetto“. *Urban Affairs Review* 35(5): 628–648.
- Mellor, R., 1989: „Urban Sociology: a Trend Report“. *Sociology* 23(2): 241–260.
- Mellor, R., 1975: „Urban Sociology in an Urbanized Society“. *The British Journal of Sociology* 26(3): 276–293.
- Mingione, E., 1986: „Urban Sociology Beyond The Theoretical Debate of The Seventies“. *International Sociology* 1(2): 137–153.
- Musil, J., 2003: „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000“. *Sociologický časopis* 39(2): 137–167.
- Nylund, K., 2001: „Cultural Analysis in Urban Theory of the 1990s“. *Acta Sociologica*, September 2001; vol. 44, 3: 219–230.
- Park, R. E., 1926: „The city: suggestions for the investigation of human behaviour in the urban environment“. In: Park, R. E. – Burgess, R. W. – McKenzie, R. D. (eds.): *The City*. Chicago: University of Chicago Press. S. 1–46.
- Pfautz, H., 1967: „Charles Booth: Sociologist of the city“. In: Booth, Ch.: *On the city: physical pattern and social structure. Selected writings*. Chicago and London: The university of Chicago Press. S. 3–170.
- Rinaudo, Ch., 1999: *L'Éthnicité dans la cité. Jeux et enjeux de la catégorisation ethnique*. Paris: L'Harmattan.
- Robinson, J., 2006: *Ordinary Cities. Between Modernity and Development*. Oxon, New York: Routledge.
- Sassen, S., 2001: *Global City: New York, London, Tokyo*. New York: Princeton University Press.
- Sassen, S., 2005: „Cities as Strategic Sites“. In: May, T. – Perry, B. (eds.): „The Future of Urban Sociology“. *Sociology* 39(2): 343–370, 352–357.
- Sounders, P., 2007 [1981]: *Social Theory and the Urban Question*. Oxon: Routledge.
- Savage, M., 2005: „Urban Sociology in the Third Generation“. In: May, T. – Perry, B. (eds.): „The Future of Urban Sociology“. *Sociology* 39(2): 343–370, 357–361.
- Savage, M. – Warde, A. – Ward, K., 2003: *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Palgrave Macmillan.

- Simmel, G., 2005 [1903]: „The Metropolis and Mental Life“. In: Lin, J. – Mele, Ch. (eds.): *The Urban Sociology Reader*. London and New York: Routledge. S. 23–31.
- Smith, A. – Timár, J., 2010: „Uneven transformations: Space, economy and society 20 years after the collapse of state socialism“. *European Urban and Regional Studies* 17: 115–125.
- Spates, J. L. – Macionis J. J., 1988: „Urban Sociology Is Alive and Well.“ *Teaching Sociology*, 16(4): 448–450.
- Stenning, A. – Hörschelmann, K., 2008: „History, Geography and Difference in the post-socialist world: Or, do we still need post-socialism?“ *Antipode* 40(2): 312–335.
- Terray, E., 1998: „Berlín: křižovatka paměti“. In: *Cahiers du Cefres 13. Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Praha: Cefres. S. 119–132.
- Tönnies, F., 2005 [1887]: „Community and Society“. In: Lin, J. – Mele, Ch. (eds.): *The urban sociology reader*. London and New York: Routledge. S. 16–22.
- Wacquant, L., 2006: *Parias Urbains. Ghetto – Banlieues – État*. Paris: La Découverte.
- Wacquant, L. – Wilson, W. J., 2005 [1989]: „The cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City“. In: Lin, J. – Mele, Ch. (eds.): *The urban sociology reader*. London and New York: Routledge. S. 124–133.
- Walton, J., 1993: „Urban Sociology: The Contribution and Limits of Political Economy“. *Annual Review of Sociology* 19: 301–320.
- Ward, K., 2010: „Towards a relational comparative approach to the study of cities“. *Progress in Human Geography* 34(4): 471–487.
- Weber, M., 1962 [1921]: *The city*. New York: Collier Books.
- Wilson, D. – Keil, R., 2008: „The real creative class“. *Social & Cultural Geography* 9(8): 841–847.
- Wirth, L., 1938: „Urbanism as a Way of Life“. *American Journal of Sociology*, 44(1): 1–24.
- Zukin, S., 1980: „A Decade of the New Urban Sociology“. *Theory and Society* 9(4): 575–601.
- Zukin, S., 1991: *Landscapes of power. From Detroit to Disney World*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Zukin, S., 1989: *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Zukin, S., 1995: *The cultures of cities*. Blackwell.